

Сейко Наталія

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальних технологій
Житомирського державного університету імені Івана Франка,
м. Житомир, Україна
e-mail: sejkona.zdu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6197-9553

ДУХОВНА ОСВІТА НА ВОЛИНІ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ЕТНОКОНФЕСІЙНОЇ ДИФУЗІЇ

Анотація. У статті з'ясовано особливості розвитку духовної освіти на Волині в контексті теорії етноконфесійної дифузії. Встановлено, що етноконфесійна дифузія в соціокультурному просторі волинського регіону XIX – початку XX століття зумовила специфіку розвитку духовної освіти. Доведено твердження про статус православної церкви як основи моделі духовної освіти Волинської губернії у досліджуваний період. З'ясовано, що русифікація волинського краю, та прагнення імперської влади розвивати духовну освіту населення спричинили наявність як інституційних, так і позаінституційних форм духовної освіти в краї на засадах «теорії офіційної народності», за якою українське населення південно-західних губерній ототожнювалося з росіянами. Саме з цієї причини релігійно-просвітницькі заходи виступали потужним засобом зросійщення й реалізації панславівської моделі духовної освіти на Волині.

На підставі аналізу соціально-політичної, ідеологічної та соціокультурної ситуації на Волині XIX століття було визначено такі чинники етноконфесійної дифузії, які вплинули на становлення та розвиток в регіоні духовної освіти: 1) соціально-політичні, зміст яких криється у переході території Волині під владу російської імперії внаслідок кількох поділів Польщі, останній з яких (1795 р.) остаточно закріпив Волинь у складі імперії; 2) ідеологічні, відповідно до яких реалізувалася імперська формула «православ'я – самодержавство – народність», що визначило основи русифікаторської політики царату на Волині і вплинуло на зміст духовної освіти у навчальних закладах губернії; 3) соціокультурні, згідно з якими домінація православної церкви на всій території Волині детермінувала обов'язок вивчення основ православного віровчення у всіх навчальних закладах регіону та пояснювала особливості духовної освіти в середовищі інших етнокультурних спільнот волинського краю.

Ключові слова: духовна освіта, духовне училище, Волинь, етноконфесійна дифузія, русифікація, православ'я.

Постановка проблеми. Розвиток українського суспільства як полікультурного та поліконфесійного потребує детального аналізу історичного коріння дифузійних процесів на загальнодержавному та регіональному рівні, у тому числі на рівні кожного з етносів та кожної з релігій, що становить спільний етноконфесійний простір нашої держави. Волинь з цього погляду є показовим прикладом складного синергічного розгортання етноконфесійних процесів упродовж багатьох століть, зокрема і XIX – початок XX століття. Тому логічно постає питання про вплив етноконфесійних процесів (у тому числі дифузійних) на становлення та розвиток системи освіти в окремо взятому регіоні, що перебував у складі російської імперії упродовж тривалого історичного часу. Етнічна дифузія представляє процес переселення й поступового проникнення етнонаціональних груп з одного регіону (території) до іншого. Різновидом етнічної дифузії є міграційні процеси, що відбувалися на території України упродовж багатьох століть. Ми розглядаємо, однак, більш широке поняття етноконфесійної дифузії, яке визначає процес проникнення з однієї території до іншої носіїв не лише окремого етносу, але й окремої конфесії. Такі процеси у XIX столітті характеризували соціокультурну ситуацію на Волині стосовно чеської, німецької, єврейської спільнот.

Соціокультурна ситуація на Волині досліджуваного періоду розглядається нами в єдності й дихотомії соціально-групового й культурно-конфесійного контекстів. Тому й потребують відповіді питання, що визначають означену етнічну розмаїтість (українці, поляки, німці, чехи, євреї, росіяни) та співвідношення провідних конфесій (православ'я, католицизму, юдаїзму, лютеранства) у волинському регіоні, а саме:

які соціально-статусні позиції займали представники різних етнічних і конфесійних груп волинського краю;

як співвідносилися етнокультурні та конфесійні характеристики населення Волині у досліджуваний період;

які соціокультурні ресурси мали основні релігійні конфесії волинського краю, щоб здійснювати духовну освіту населення?

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Загальну характеристику соціокультурної ситуації на Волині у XIX – на початку XX століття розглянуто в наукових дослідженнях М. Бармака (1999), О. Калакури (2000), В. Колбука (1992), М. Костюка (2003), І. Кулінича (1990), В. Надольської (2016), Ю. Поліщука (2012), В. Сергійчука (1993) та ін. Соціокультурні доміанти історичного розвитку освіти різних етнонаціональних груп Волині представлено у працях І. Агасієва (1994), В. Ускова (2014), О. Березюк, О. Власенко (2014), В. Житник (1995), І. Заславського (1998), О. Іваненко (2013), Ж. Ковби (1974), Р. Кондратюка, Л. Шевцової (2000), Г. Шпиталенко (2014) та ін. Водночас поза увагою науковців залишився аналіз етноконфесійних відмінностей, що визначали становлення та розвиток духовної освіти в окремому регіоні упродовж XIX – початку XX століття.

Мета статті – обґрунтувати розвиток духовних навчальних закладів Волині під впливом етноконфесійної дифузії як чинника розвитку освіти в регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етнічна належність мешканців Волині у XIX – на початку XX століття була досить строкатою і її контингент був переважно з українців, євреїв, поляків та росіян. При тому в деяких містах і містечках першість належала не українській, а єврейській спільноті (Прищепа, 2010, с.77). На початку XX століття українці були переважно зосереджені в Кременці, Ковелі, Ізяславі, Володимирі-Волинському, Здолбунові, Овручі (від 42,0 до 69,8% населення міст); євреї – у Новограді-Волинському, Житомирі, Дубно, Острозі, Рівному, Луцьку та Старокостянтинові (від 42 до 85% міського населення). Найбільша кількість польського населення як носіїв римо-католицького віросповідання мешкали в Здолбунові (18,3%) та Дубно (14,8%) (Прищепа, 2010, с.81). Деяка домінація єврейського населення міст пояснювалася наявністю на території Волині т.зв. «смуги осілості», – визначених царською владою населених пунктів, де могли проживати євреї; така державна політика визначала, окрім іншого, й наявність відповідної освітньої палітри волинського краю в досліджуваній період (Чубинський, 1877, с.178). О. Рафальський окреслив смугу осілості як «ланцюг на шії єврейського народу» (Рафальський, 2009, с.49).

Щодо освітнього рівня мешканців Волинської губернії, то наприкінці XIX століття (1897 р.) найбільш освіченими можна було вважати чехів Волині, представників російської та німецької спільнот. Деталізовані відомості представлено нами на рис. 1.

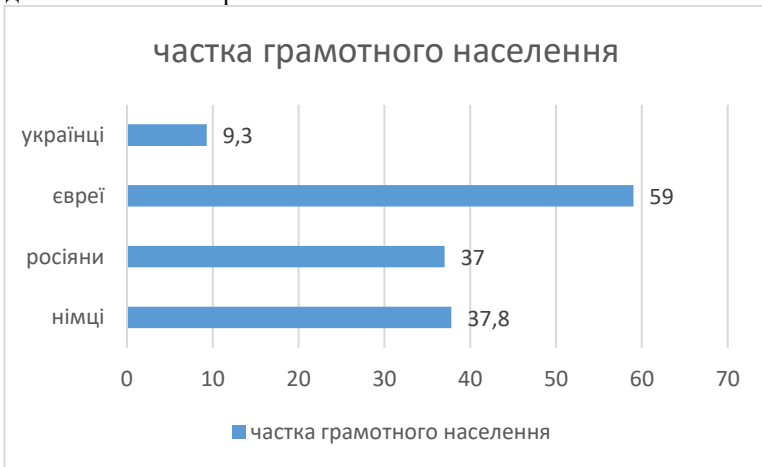

Рис. 1. Кількість грамотного населення у представників різних національних груп Волині наприкінці XIX століття, у % від загальної кількості представників етноконфесійної спільноти волинського краю (1897 р.).

Соціокультурна ситуація на Волині досліджуваного періоду стала наслідком *етноконфесійної дифузії*, що започаткувалася як результат співіснування в регіоні корінної української та численної *польської* громад, а згодом продовжилася в площині міжконфесійної та міжетнічної взаємодії євреїв, поляків, росіян, чехів, німців та, зрозуміло, українців як домінуючого складу волинського населення. І якщо поляки упродовж XIX століття суттєво знизили рівень свого культурно-освітнього та релігійного впливу на території Волині, то євреї – навпаки. В.Надольська пише, що у містечках Волині почали мешкати більше євреїв, ніж українців чи представників інших етнічних чи релігійних груп (Надольська, 2016, с. 27).

Безперечно, основу етнокультурної палітри волинського регіону в досліджуваній нами період становили *українці*. Їх частка в етнокультурному складі губернії коливалася від 65 до 70 відсотків населення краю. Водночас зауважимо, що рівень грамотності дорослого українського населення Волині ледве сягав 11 відсотків на початку XIX століття, і близько 35% – наприкінці. Притому освічених жінок на Волині було вдвічі менше, аніж чоловіків (Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897, с. XIII).

Українське населення Волині було переважно православним, що спрощувало русифікаторські процеси імперської влади в середовищі українців в цьому регіоні, та визначало духовну освіту домінуючого етносу Волині як суто православну і російськомовну. Водночас, відповідно до перепису 1897 р., більш як 70% населення Волині вважали українську мову рідною (ідиш – 13,21%, польську – 6,15%, німецьку – 5,73%, чеську – 0,93%, російську – 3,51%) [12, с. 88-92.]. Відомості про релігійну належність населення Волині наприкінці XIX століття представлено нами на рис.2.

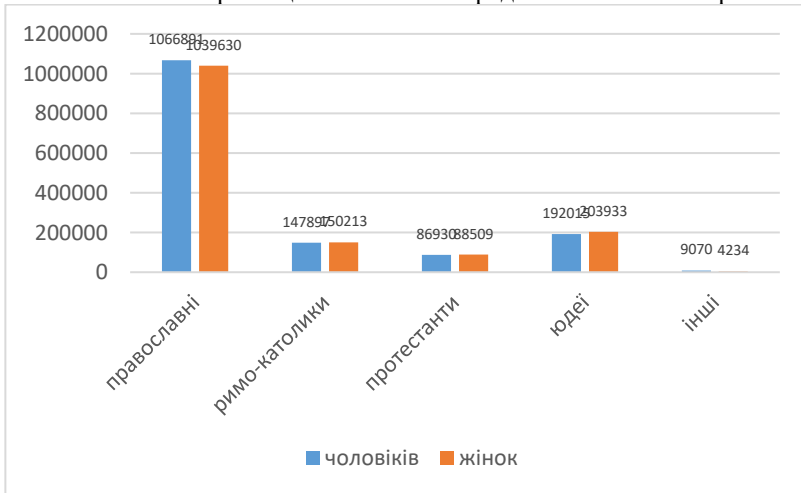

Рис.2. Конфесійна належність населення Волині за даними перепису 1897 року, в кількості осіб чоловічої й жіночої статі

Як свідчить подана вище діаграма, домінуюча конфесія станом на кінець XIX століття – православні (70,46%), друге місце займали юдеї (13,25%), третє – римо-католики (9,97%). Власне, стан та організація духовної освіти певною мірою залежали від співвідношення базових релігій Волинської губернії. У досліджуваний період релігійна й етнічна належність були досить прямо пов'язані: так, римо-католицька релігія об'єднала близько 98% поляків Волині і більш як 28% чехів; різні види протестантизму були характерні для майже 99% німецьких поселенців Волині; майже 100% юдеїв належали до єврейської громади Волинської губернії (Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 189, с. XI).

Росіяни як етнічна група Волині формувалися упродовж XIX століття в умовах тотальної русифікації краю та домінації православ'я відповідно до т.зв. «уварівської формули». Наприкінці XIX століття чисельність росіян в краї становила близько 105 тис. осіб (3,5% населення губернії) (Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897, с. IX]. До цієї групи належали, передовсім, чиновники (в тому числі вчителі і викладачі) й духовенство (близько 7% від загальної кількості), а також міщани (23,45% від кількості росіян Волині), що зосереджувалися в містах і містечках регіону. Водночас на Волині існували й сільські поселення росіян, які з'явилися задовго до початку XIX століття (в тому числі старовірські).

До домінуючих етнічних груп Волині у XIX – на початку XX століття належали також колоністи – *чехи та німці*. Імперська влада вбачала в цих спільнотах певну протидію наслідкам полонізації, а саме так вона окреслювала сильні польські і римо-католицькі впливи у волинському краї. На час перепису кінця XIX століття в губернії мешкали близько 200 тисяч німців та близько 28 тисяч – чехів. Водночас релігійне життя чехів і німців досить жорстко контролювалися російськими чиновниками (Надольска, 2013).

М. Ніколаюк (1997) зазначає, що після скасування в російській імперії кріпацтва, тобто після 1861 року (власне, коли й відбулося заселення Волині німецькими й чеськими колоністами) в регіоні вже нараховувалося близько 14 тис. осіб переселенців-німців, а на початку XX століття – більш як 180 тисяч (рис.3).

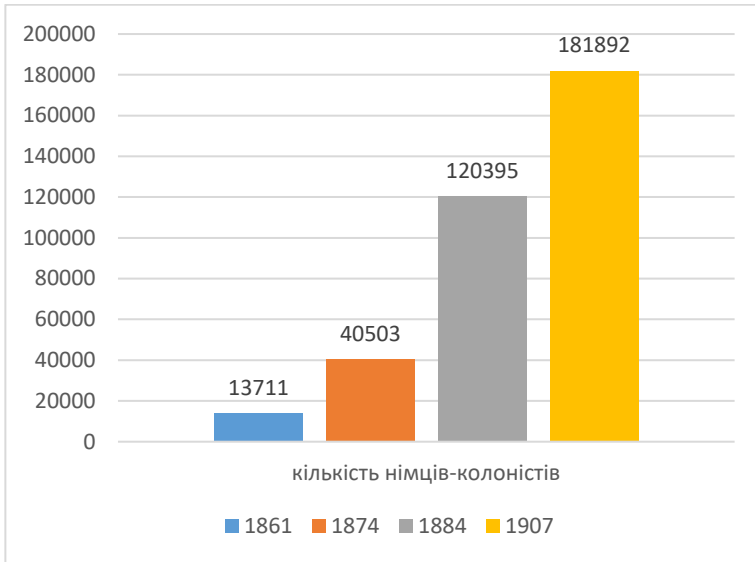

Рис.3. Динаміка розселення німців-колоністів на Волині у другій половині XIX – на початку XX ст., в кількості осіб

У дослідженні С. Шульги (2016) цілком аргументовано зазначається, що і чехи, і німці переслідували схожі цілі в процесі колонізації Волині, проте поступово процеси їх інтеграції стали проходити по-різному: чехи більш м'яко адаптувалися в соціокультурному середовищі волинського краю, натомість німці упродовж всього досліджуваного періоду відстоювали свою культурну окремішність, включно з прагненням надавати дітям та молоді духовну освіту, притаманну своїй спільноті (Шульга, 2016, с. 49).

Поляки Волині у досліджуваній період становили досить значну частку місцевого населення. Різні джерела подають різні кількісні дані; так, О. Буравський стверджує, що числа різняться від 356 до 485 тисяч осіб, до того ж наприкінці XIX століття кількість їх значно зросла – на 90 тис. осіб додатково (Буравський, 2004, с.25). За даними перепису 1897 р. поляки Волині становили 6,03% населення губернії.

Оскільки політика російського імперського уряду стосовно поляків (особливо після двох польських повстань, які зачепили і Волинь) була суто шовіністичною і русифікаторською, то частина польських родин прагнули давати дітям духовну освіту таємно чи напівлегально, при католицьких храмах. Офіційно педагогічною діяльністю у навчальних закладах Волині займалися 362 особи (за переписом 1897 р.), що ніяк не вирішувало проблеми освітніх запитів польської спільноти волинського краю. Співвідношення представників різних релігійних громад у системі освіти Волині подано в таблиці 1 та на рис.4.

Таблиця 1

Віросповідання учнів у навчальних закладах Волині середини XIX ст.

Віросповідання	Кількість учнів у навчальних закладах Волині	Відсоток від загальної кількості учнів
Православних	1803	58,57
Римо-католиків	840	27,0
Лютеран	40	1,28
Юдеїв	406	12,0

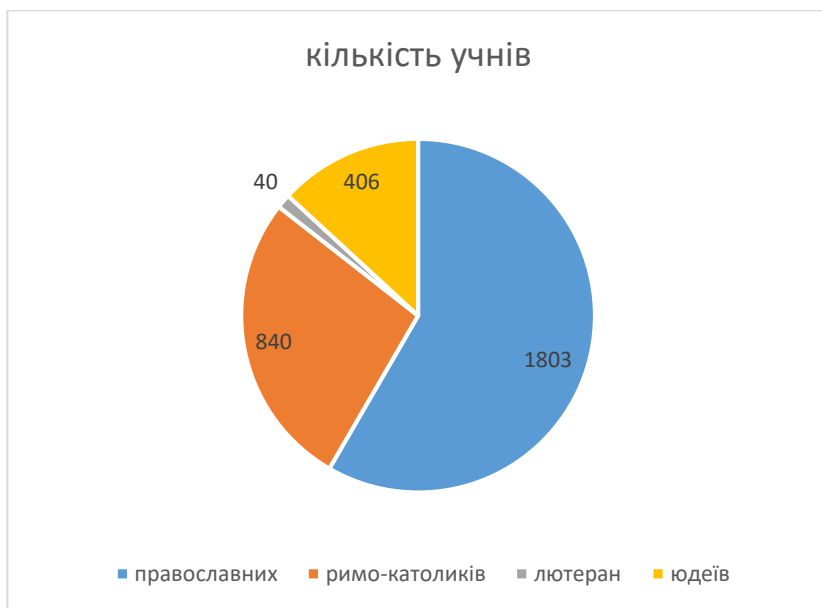

Рис.4. Співвідношення учнів різних віросповідань у навчальних закладах Волині у другій половині XIX століття (станом на 1884 р.), у кількості осіб

Щодо чеського населення Волині, то його склад, особливості розселення та соціокультурні доміанти життєдіяльності розкрито у численних наукових публікаціях (І. Агасієв (1994); М. Бармак (1999); В. Усков (2014); О. Березюк, О. Власенко (2014); В. Житник (1995); І. Заславський (1998); О. Іваненко (2013); Ж. Ковба (1974); Р. Кондратюк, Л. Шевцова (2000); Г. Шпиталенко (2014) та ін.). Чехи Волині, переважно католики й лютерани, стали селитися у волинському краї в другій половині XIX століття; так, до 1868 року в регіоні мешкало всього 14 чеських родин, переважно в Дубенському повіті. Переселенці зберігали при цьому підданство Австрійської імперії. «Волинські епархіальні відомості» (1896) наголошували на близькості чехів і росіян

(звісно, вважаючи українців Волині росіянами), на авторитеті православних священників для чеської громади краю, що, власне неможливо тепер ані підтвердити, ані заперечити: «прибулі маси виявляли особливу повагу до православного богослужіння і православних священників, до яких постійно зверталися за порадою у своїх справах, деяких з них вони обирали своїми старшинами, але компанія Прибиля всіляко прагнула протидіяти цьому впливові православного духовенства на чехів-поселенців» (К чешському вопросу на Волини, 1896, с.86).

Російська влада надавала особливого значення зросійщенню чехів та їх наверненню в православну віру, усвідомлюючи важливі політичні наслідки долучення чеської спільноти до російської церкви. Так, відкриваючи в одному з чеських сіл Рівненського повіту православну церкву, наголошувалося, що «Ця знаменна урочистість має близький і безпосередній зв'язок із загальним питанням про положення чехів на Волині, питанням, що ще так недавно належало до найбільш пекучих питань політичного життя цілого краю, що спричинювали, за своїми особливостями, так багато турбот вищій і місцевій адміністрації» (К чешському вопросу на Волини, 1896, с.85). За цих обставин місцева російська влада прагнула протиставити чехів місцевим полякам, прагнучи, певно, до безроздільного панування в краї російської релігії, освіти і культури: «Всі чехи, писав князь Дундуков-Корсаков міністру внутрішніх справ Л. С. Макову, вирізняються прекрасною працьовитістю, повагою до влади, найсуворішою чесністю і вірцевою моральністю, переслідуючи якнайсуворіше і виключаючи зі свого середовища неблагонадійних і аморальних співгромадян... В політичному відношенні чехи проникнуті глибокою ненавистю до поляків» (К чешському вопросу на Волини, 1896, с.87). Ба більше: генерал-губернатор вбачав у чехах-поселенцях основу для створення в російській імперії власної автономної католицької церкви, незалежної від Ватикану: «Хто знає, ... які з цього будуть наслідки і чи не буде чеська справа першим кроком до утворення незалежної від Риму і чужого антинаціонального прагнення католицької церкви в Росії... за тим питання про повне возз'єднання чехів з російським народом і православ'ям стане тільки справою часу» (К чешському вопросу на Волини, 1896, с.87-88). Російська імперська влада ладна була підтримувати в чеській громаді навіть гуситську релігію, аби лише відвернути чехів від католицизму (старо-католицизму, як писав про це генерал-губернатор О. Дундуков-Корсаков) (К чешському вопросу на Волини, 1896, с.88).

Процес навернення чехів до православ'я відбувався досить складно, оскільки чехи прагнули до своєї релігії і можливості здійснювати духовну освіту своїх дітей згідно з католицькими чи гуситськими канонами. Зокрема, у 1881 році представників чеських громад та чеських священників Волині викликали до Києва для зустрічі з вищим духовенством та професорами Київської духовної академії, однак «всі ці заходи ні до чого не привели» (К чешському вопросу на Волини, 1896, с.90). Тоді адміністрація краю вирішила (добровільно чи примусово) наvertати чехів у православ'я, лишивши

гуситський рух поза дозволом: «Чехи цілими масами стали приєднуватися до православ'я, так що нині майже всі волинські чехи сповідують православну релігію», – писав волинський губернатор у 1896 році (К чешскому вопросу на Вольни, 1896, с.90). У приміщеннях колишніх чеських церков (як правило, в звичайних будинках, де відбувалися католицькі чи лютеранські богослужіння) традиційно стали відкривати парафіяльні православні школи, якими опікувалися місцеві повітові духовні училища.

«Статут» 1804 року прописував приблизний зміст освіти в парафіяльних школах: «В цих училищах навчають читанню, письму і першим діям арифметики, головним началом Закону Божого і моралі, читають з поясненням книгу: коротку настанову про сільське домоводство, витвори природи, склад людського тіла і загалом про засоби до збереження здоров'я» (Устав учебных заведений, подведомых университетам, 1830, с. 628). Грунтовність імперського «Статуту...», проте ніяким чином не відображала реального стану справ у парафіяльному шкільництві на Волині, де навіть приміщення церковно-приходських училищ перебували у вкрай занедбаному стані, не кажучи вже про наявність підручників, приладдя, та й самих вчителів. Оприлюднивши основний нормативний документ про діяльність початкової ланки освіти під опікою православного духовенства, російська імперська влада фактично жодним чином не потурбувалася про її фінансування. Навіть зміст освіти в початкових школах залежав від того, наскільки значними будуть його доходи: «в приходських училищах може бути примножене число предметів навчання, якщо це дозволять його доходи» (Устав учебных заведений, подведомых университетам, 1830, с.627). І. Сторожук у своєму дослідженні культурно-освітньої діяльності духовенства Волинської губернії зазначає про те, що майнове й фінансове забезпечення парафіяльного шкільництва було покладене на батьків та благодійників. Дослідниця оцінює таке рішення як дуже недалекоглядне з огляду на те, що до приходських училищ ішли вчитися діти нижчих прошарків населення, фінансово неспроможні підтримувати парафіяльні школи; наприклад, в Кременецькому повіті в школах навчалися всього 5-6 дітей, і то не постійно, а залежно від можливостей їх утримання з боку громади (Сторожук, 2015, с.153). З приводу нестачі приміщень діти часто навчалися в церковних сторожках, у власних будинках священників; так, газета «Волинські єпархіальні відомості» писала у 1873 році, що в с. Бачмані на Волині священник І. Жолтовський навчав дітей у будинку церковного причетника або ж у своєму власному (О Бачмановской церкви и еепринадлежностях, 1873, с.628). А волинський губернатор, як свідчать архівні документи, писав у 1879 році про стан початкового шкільництва в краї таким чином: «лише одна школа зі ста може служити дійсно як спосіб поширення в народі грамоти» (О состоянии сельских одноклассных училищ, церковно-приходских школ в Вольнской губернии, 1796–1916).

Попри значні зусилля соціально-політичного, ідеологічного й організаційного змісту певна частина дітей на Волині залишалася поза церковно-приходським шкільництвом як нижчою ланкою духовної освіти в

краї. Співвідношення кількості дітей шкільного віку, що відвідували чи не відвідували церковно-приходські школи на Волині, подано на рис.5.

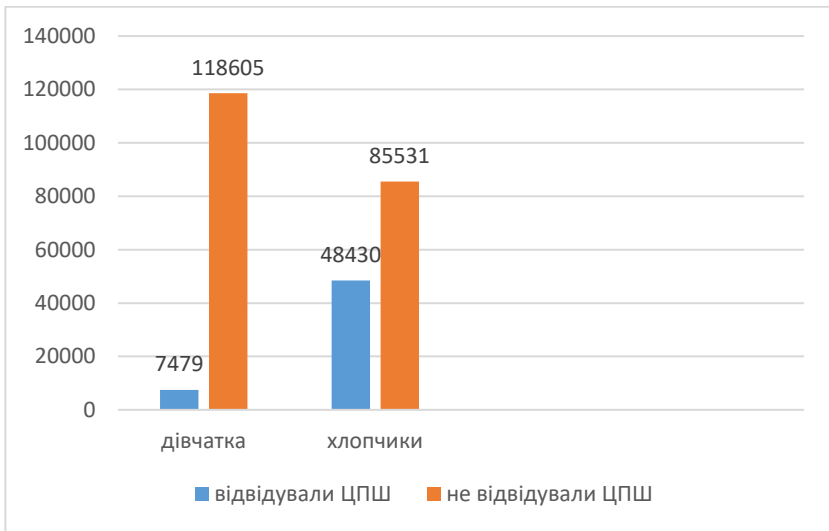

Рис.5. Кількість дітей шкільного віку, що відвідували / не відвідували церковно-приходські (або інші) школи на Волині у 1895 році, в кількості осіб

Як свідчить подана вище діаграма, учнями церковно-приходських шкіл були лише 36,16% хлопчиків і всього 5,58% дівчаток. «Волинські єпархіальні відомості» у 1896 році повідомляли, що церковно-приходські школи були менш популярні в середовищі волинян порівняно з міністерськими: «численні села і поселення, які не мають власних шкіл, обкладені податками на школи міністерства народної освіти, якими хоч і не користуються, але не хочуть мати подвійні видатки – на утримання шкіл народних, з одного боку, і на відкриття шкіл церковних» (Отчет Волинского епархиального училищного совета о школах церковно-приходских и грамоты Волинской губернии за 1894-95 учебный год, 1896, с.180). Крім того, міністерськими школами опікувалася вся місцева влада, натомість церковно-приходськими – лише місцеве духовенство «де пастирське слово переконання й наполягання є чи не єдиним інструментом спонукання батьків до відправки дітей до шкіл» (Отчет Волинского епархиального училищного совета о школах церковно-приходских и грамоты Волинской губернии за 1894-95 учебный год, 1896, с.180).

Отож, на підставі викладеного вище, можемо констатувати, що етноконфесійній дифузії, яка визначила розвиток духовної освіти на Волині у XIX – на початку XX століття сприяли три основні передумови, а саме:

1) *соціально-політична*, сутність якої полягає у переході території Волині під владу російської імперії внаслідок кількох поділів Польщі, останній з яких (1795 р.) остаточно закріпив Волинь у складі імперії;

2) *ідеологічна*, зміст якої викладено у формулі міністра освіти російської імперії С.Уварова – «православ'я – самодержавство - народність», що визначило основи русифікаторської політики царату на Волині і вплинуло на зміст духовної освіти у навчальних закладах губернії;

3) *соціокультурна*, згідно з якою домінація православної Церкви на всій території Волині детермінувала обов'язок вивчення основ православного віровчення у всіх навчальних закладах регіону в різний спосіб і на різному рівні. Найбільш ґрунтовно основи православної релігії вивчалася у Волинській духовній семінарії та в жіночих епархіальних училищах.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, з'ясовано, що етноконфесійна дифузія в соціокультурному просторі волинського регіону XIX – початку XX століття зумовила специфіку розвитку духовної освіти на Волині. Доведено твердження про статус православної церкви як основи моделі духовної освіти Волинської губернії у досліджуваній період. З'ясовано, що насильницька русифікація волинського краю, та прагнення імперської влади розвивати духовну освіту населення й кадрово забезпечувати її спричинили наявність як інституційних, так і позаінституційних форм духовної освіти в краї на засадах «теорії офіційної народності», за якою українське населення південно-західних губерній ототожнювалося з росіянами, у зв'язку з чим релігійно-просвітницькі засоби виступали потужним заходом зросійщення й реалізації панславистської моделі духовної освіти на Волині.

На підставі аналізу соціально-політичної, ідеологічної та соціокультурної ситуації на Волині XIX століття було визначено чинники етноконфесійної дифузії, які вплинули на становлення та розвиток у регіоні духовної освіти – соціально-політичні, ідеологічні та соціокультурні.

Перспективи подальших досліджень пов'язуються нами з історико-педагогічним аналізом становлення та розвитку церковнопарафіяльної моделі духовної освіти на Волині у XIX – на початку XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бармак, М. (1999). *Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796-1914 рр.)*. Тернопіль. 208 с.

Калакура, О. (2000). Німецькі поселення в Україні: повернення до храму? *Діалог*. № 1, сс. 101–105.

Kořbuk, W. (1992). *Duchowieństwo unickie w królestwiePolskim 1835–1875*. Lublin. 286 s.

Костюк, М. (2003). *Німецькі колонії на Волині (XIX – поч. XX ст.)*. Тернопіль. 384 с.

Кулінич, І. (1990). Німецькі колонії на Україні (60 роки XVIII ст. – 1917р.). *Український історичний журнал*. № 9, сс.18–31.

Надольська, В. (2016). Волинь як поліетнічний регіон. *Німці в історії Волині*. Луцьк: ПВД «Твердиня». СС. 24–31.

Поліщук, Ю. (2012). *Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX століття)*. Київ: ІПіЕНДіМ.І.Ф.Кураса НАН України, 432 с.

Сергійчук, В. (1993). Німці в Україні. *Український світ*. № 1–2, сс. 3–12.

Прищепа, О. (2010). *Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.* Рівне: ПП ДМ, 287 с.

Чубинський, П. (1877). *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край*. Материалы и исследования. С.Пб. Т. VII. 606 с.

Рафальський, О. (2009). Джерела з історії та культури єврейського народу Правобережної України у фондах Державного архіву Житомирської області. *Євреї в Україні: історія і сучасність*. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка. СС. 49–52.

Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. VII. Вольнская губерния. 312 с.

Надольська, В. (2013). Релігійна життя чеських колоністів Вольнської губернії. *Україна – Чехія: історія та сьогодні*. Одеса: ВМВ. СС. 49–90.

Ніколаюк, М. *Аналіз форм, методів і змісту виховної роботи в школах німецьких поселень Волині другої половини XIX – початку XX ст.* URL: <https://studentam.net.ua/content/view/7574/97/> (дата звернення 16.05.2024)

Шульга, С. (2016). Порівняльна характеристика німецької та чеської колонізації на Волині (друга половина XIX – початок XX ст.). *Німці в історії Волині*. Луцьк: ПВД «Твердиня». СС.41–51.

Буравський, О. (2004). *Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.* Житомир: Вид-во ЖДУ, 168 с.

Агасієв, І. (1994). Чеські колоністи на Волині в політиці Царської Росії (II пол. XIX ст.). *Волинь і волинське зарубіжжя*. СС. 110–112.

Усков, В. (2014). Громадське та культурне життя чеських поселенців у Волинській губернії. *Чехи на Волині: історія та сучасність*. СС. 66–72.

Чехи на Волині: історія та сучасність: збірник наукових праць. (2014). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 176 с.

Житник, В. (1995). Чехи України. *Відродження мов і культур західних та південних слов'ян в Україні*. СС.92–112.

Іваненко, О. (2013). Культурно-освітня діяльність чеської громади в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, № 22. СС. 31–51.

Заславський, І. (1998). Волинські Чехи: маловідомі сторінки історії, чеські меншини за кордоном. *Вітчизна*, № 9–10, сс.135–149.

Ковба, Ж. (1974). *Чеська еміграція на Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.* Кандидат наук. Львів. 212 с.

Кондратюк, Р., Шевцова, Л. (2000). Чеська культура на Волині. *Поліський дивосвіт*. У 2 ч. Ч.І. Житомир: Полісся. СС. 346–347.

Шпиталенко, Г. (2014). Релігійне життя волинських чехів у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *Чехи на Волині: історія та сучасність*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. СС. 39–45.

К чешському вопросу на Волини. *Волинские епархиальные ведомости*. (1896). № 3, сс. 85–93.

Устав учебных заведений, подведомых университетам. (1830). *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXVIII. СПб. СС. 626–644.

Сторожук, І. (2015). *Суспільно-політична та культурно-освітня діяльність духовенства Волинської губернії у 1804-1905 рр.* Кандидат наук. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. 240 с.

О Бачмановской церкви и ее принадлежности. (1873). *Волинские епархиальные ведомости*. № 18. Часть неоф. СС. 626–638.

О состоянии сельских одноклассных училищ, церковно-приходских школ в Волинской губернии. Центральний державний архів України у м.Києві. Ф.442. 1796–1916. Оп.1. спр. 158., 123 арк.

Отчет Волинского епархиального училищного совета о школах церковно-приходских и грамоты Волинской губернии за 1894-95 учебный год. (1896). *Волинские епархиальные ведомости*. № 10–11, сс. 159–183.

REFERENCES

Barmak, M. (1999). *Nimetske, cheske ta yevreiske naseleння Volynskoi hubernii (1796-1914 pp.)* [The German, Czech, and Jewish Population of the Volyn Province (1796-1914)]. Ternopil. 208 s. [in Ukrainian]

Kalakura, O. (2000). Nimetski poseleння v Ukraini: povnennia do khramu? [German Settlements in Ukraine: A Return to the Temple?]. *Dialoh*. No. 1, ss. 101–105. [in Ukrainian]

Kołbuk, W. (1992). *Duchowieństwo unickie w królestwie Polskim 1835–1875*. Lublin. 286 s. [in Polish]

Kostiuk, M. (2003). *Nimetski kolonii na Volyni (XIX – poch. XX st.)* [German Settlements in Ukraine]. Ternopil. 384 s. [in Ukrainian]

Kulnych, I. (1990). Nimetski kolonii na Ukraini (60 roky XVIII st. – 1917r.) [German Colonies in Ukraine (60s of the 18th Century – 1917)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. No 9, ss.18–31. [in Ukrainian]

Nadolska, V. (2016). Volyn yak polietnichnyi rehion [Volyn as a Multi-ethnic Region]. *Nimtsi v istorii Volyni*. Lutsk: PVD «Tverdynia». SS. 24–31. [in Ukrainian]

Polishchuk, Yu. (2012). *Natsionalni menshyny Pravoberezhzhia Ukrainy u konteksti etnichnoi polityky Rosiiskoi imperii (kinets XVIII – pochatok XX stolittia)*. [National Minorities of the Right Bank of Ukraine in the Context of the Ethnic Policy of the Russian Empire (the end of 18th – the beginning of the 20th century)]. Kyiv: IPIENDim.I.F.Kurasa NAN Ukrainy, 432 s. [in Ukrainian]

Serhiichuk, V. (1993). Nimtsi v Ukraini [Germans in Ukraine]. *Ukrainskyi svit*. No 1–2, ss. 3–12. [in Ukrainian]

Pryshchepa, O. (2010). *Mista Volyni u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.* [Cities of Volyn in the Second Half of the 19th and Early 20th Century]. Rivne: PP DM, 287 s. [in Ukrainian]

Chubynskyi, P. (1877). Trudy etnograficheskoi-statisticheskoi ekspeditsii v Zapadno-Russkyi kraj [Proceedings of the Ethnographic and Statistical Expedition to the West Russian Region]. *Materyaly i izsledovaniya*. S.Pb. T. VII. 606 s. [in Russian]

Rafalskyi, O. (2009). Dzherela z istorii ta kultury yevreiskoho narodu Pravoberezhnoi Ukrainy u fondakh Derzhavnogo arkhivu Zhytomyrskoi oblasti [Sources on the History and Culture of the Jewish People of Right-Bank Ukraine in the Fonds of the State Archives of Zhytomyr Oblast]. *Yevrei v Ukraini: istoriia i suchasnist*. Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka. SS. 49–52. [in Ukrainian]

Pervaiia vseobshchaia perepis naseleniya Rossiyskoy imperii [First General Census of the Population of the Russian Empire]. 1897 h. VII. *Volynskaya guberniya*. 312 s. [in Russian]

Nadolska, V. (2013). Relyhyoznaia zhyzn cheshskyykh kolonistov Volynskoi gubernii [Religious Life of Czech Colonists of Volyn province]. *Ukraina – Chekhiiia: istoriia ta sohodennia*. Odesa: VMV. SS. 49–90. [in Russian]

Nikolaiuk, M. *Analiz form, metodiv i zmistu vykhovnoi roboty v shkolakh nimetskykh poselen Volyni druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.* [Analysis of the Forms, Methods, and Content of Educational Work at Schools of German Settlements in Volyn in the Second half of the 19th and early 20th century]. URL: <https://studentam.net.ua/content/view/7574/97/> (data zvernennia 16.05.2024) [in Ukrainian]

Shulha, S. (2016). Porivnialna kharakterystyka nimetskoï ta cheskoï kolonizatsii na Volyni (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [A Comparative Characterization of German and Czech Colonization in Volhynia (the Second Half of the 19th and Early 20th Century)]. *Nimtsi v istorii Volyni*. Lutsk: PVD «Tverdynia». SS.41–51. [in Ukrainian]

Buravskyi, O. (2004). *Poliaky Volyni u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.* [Poles of Volyn in the Second Half of the 19th and Early 20th Century]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU, 168 s. [in Ukrainian]

Ahasiiev, I. (1994). Cheski kolonisty na Volyni v politytsi Tsarskoï Rosii (II pol. KhIKh st.) [Czech Colonists in Volhynia in the Politics of Tsarist Russia (Second Half of the 19th Century)]. *Volyn i volynske zarubizhzhia*. SS. 110–112. [in Ukrainian]

Uskov, V. (2014). Hromadske ta kulturne zhyttia cheskykh poselentsiv u Volynskii hubernii [Social and Cultural Life of Czech Settlers in the Volyn Province]. *Chekhy na Volyni: istoriia ta suchasnist*. SS. 66–72. [in Ukrainian]

Chekhy na Volyni: istoriia ta suchasnist: zbirnyk naukovykh prats [Czechs in Volyn: History and Modernity: a Collection of Scientific Works]. (2014). Zhytomyr: Vyd–vo ZhDU im. I. Franka. 176 s. [in Ukrainian]

Zhytnyk, V. (1995). *Chekhy Ukrainy* [The Czechs of Ukraine]. *Vidrodzhennia mov i kultur zakhidnykh ta pivdennykh sloviau v Ukraini*. SS.92–112. [in Ukrainian]

Ivanenko, O. (2013). Kulturno-osvitnia diialnist cheskoï hromady v Ukraini (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Cultural and Educational Activities of the Czech Community in Ukraine (the Second Half of the 19th and Early 20th Centuries)]. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*, No 22, ss. 31–51. [in Ukrainian]

Zaslavskiy, I. (1998). Volynski Chekhy: malovidomi storinky istorii, cheski menshyny za kordonom [Volyn Czechs: Little-known Pages of History, Czech Minorities Abroad]. *Vitchyzna*, No 9–10, ss.135–149. [in Ukrainian]

Kovba, Zh. (1974). *Cheska emihratsiia na Ukraini v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.* [Czech Emigration to Ukraine in the Second Half of the 19th and early 20th century]. Kandydat nauk. Lviv. 212 s. [in Ukrainian]

Kondratiuk, R., Shevtsova, L. (2000). Cheska kultura na Volyni [Czech Culture in Volyn]. *Poliskyi dyvosvit*. U 2 ch. Ch.I. Zhytomyr: Polissia. SS. 346–347. [in Ukrainian]

Shpytalenko, H. (2014). Relihiine zhyttia volynskykh chekhiv u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Religious Life of Volyn Czechs in the Second Half of the 19th and Early 20th Century]. *Chekhy na Volyni: istoriia ta suchasnist*. Zhytomyr: Vyd– vo ZhDU im. I. Franka. SS. 39–45. [in Ukrainian]

K cheshskomu voprosu na Volyne [Toward the Czech Problem in Volhyn]. *Volynskiy eparhialnyye vedomosti*. (1896). No 3, ss.85–93. [in Russian]

Ustav uchebnykh zavedeniy, podvedomykh universitetam [Statutes of Educational Institutions Subordinate to Universities]. (1830). *Polnoe sobraniye zakonov Rossiyskoi imperii*. T. XXVIII. SPb. SS. 626–644. [in Russian]

Storozhuk, I. (2015). *Suspilno-politychna ta kulturno-osvitnia diialnist dukhovenstva Volynskoi hubernii u 1804-1905 rr.* [Socio-political, Cultural and Educational Activities of the Clergy of the Volyn Province in 1804–1905]. Kandydat nauk. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. 240 s. [in Ukrainian]

O Bachmanovskoi tserkvi i ee prynadlezhnostiakh. [About Bachman’s Church and its Appurtenances]. (1873). *Volynskiy eparhialnyye vedomosti*. No 18. Chastneof. SS. 626–638. [in Russian]

O sostoianii selskikh odnoklassnykh uchilishch, tserkovno-prikhodskikh shkol v Volynskoi gubernii [On the State of Rural One-class Schools, Church and Parochial Schools in Volyn Province]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi*. F.442. 1796–1916. Op.1. spr. 158., 123 ark. [in Russian]

Otchet Volynskogo eparhialnogo uchilishchnogo soveta o shkolakh tserkovno-prikhodskikh i gramoty Volynskoi gubernii za 1894-95 uchebnyi god. (1896). *Volynskiy eparhialnyye vedomosti* [Report of the Volyn Diocesan School Board on Parochial and Literacy Schools of Volyn Province for the 1894-95 Academic Year]. No 10–11, ss. 159–183. [in Russian]

**SPIRITUAL EDUCATION IN VOLYN AT THE 19th - AND THE
BEGINNING OF THE 20th CENTURY IN THE CONTEXT OF THE
THEORY OF ETHNO-CONFESSIONAL DIFFUSION**

Natalia Seiko

Doctor of Sciences (in Pedagogy), Professor,
Professor at the Social Technologies Department,
Ivan Franko Zhytomyr State University,
Zhytomyr, Ukraine

ORCID: 0000-0002-6197-9553

e-mail: sejkona.zdu@gmail.com

Abstract. The paper clarifies the specifics of the development of spiritual education in Volyn in the context of the theory of ethno-confessional diffusion. It was established that ethno-confessional diffusion in the socio-cultural space of the Volyn region in the 19th and early 20th century determined the specifics of the development of spiritual education. The status of the Orthodox Church as the basis of the model of spiritual education of the Volyn Governorate in the studied period was proven. It was found that the Russification of the Volyn region and the desire of the imperial authorities to develop the spiritual education of the population caused the presence of both institutional and non-institutional forms of spiritual education in the region based on the “theory of official nationality”, according to which the Ukrainian population of the southwestern governorates was identified with Russians, in connection with this, religious and educational means acted as a powerful means of Russianization and implementation of the pan-Slavic model of spiritual education in Volyn.

Based on the analysis of the socio-political, ideological and socio-cultural situation in Volyn in the 19th century, the factors of ethno-confessional diffusion that influenced the formation and development of spiritual education in the region were determined: 1) socio-political, the content of which consists in the transition of the territory of Volyn to the control of the Russian Empire as a result of several divisions of Poland, the last of which (1795) finally secured Volyn as part of the Empire; 2) ideological, according to which the imperial formula “Orthodoxy - autocracy – nationality” was implemented, which determined the basis of the Russification policy of the tsarism in Volyn and influenced the content of spiritual education in educational institutions of the governorate; 3) socio-cultural, according to which the dominance of the Orthodox Church in the entire territory of Volyn determined the obligation to study the basics of the Orthodox faith in all educational institutions of the region and explained the peculiarities of spiritual education in the environment of other ethno-cultural communities of the Volyn region.

Keywords: spiritual education, spiritual school, Volyn, ethno-confessional diffusion, russification, orthodoxy.

Стаття надійшла до редакції 08.05.2024 р.